

OVER REPRESENTATIE

Een gedachtewisseling in Frascati 3 tussen negen makers en denkers over representatie en elkaars aannames. Over de sprong naar de dagelijkse werkelijkheid, theepotten, de gaten in de wereld, naturalisme, de rol van verhalen, abstractie, repertoire, het voorstel aan het publiek, het probleem van de taal, de gehaktbal, het niet-weten, openheid en hoe te leven als kunstenaar.

Met: Fanne Boland, dramaturg en universitair docent Theaterwetenschappen; Merel de Groot, regisseuse en artistiek leider van de Grote beweging; Florian Hellwig, dramaturg bij o.a. Toneelgroep Amsterdam; Paul Knieriem, regisseur bij o.a. Toneelschuur Producties; Phi Nguyen, performer en theatermaker; Remco van Rijn, dramaturg bij o.a. het Nationale Toneel; Floris Solleveld, filosoof/historicus, tekenaar en recensent interdisciplinair; Bo Tarenskeen, toneelschrijver, regisseur en acteur; Willem de Vlam, toneelschrijver en artistiek leider van Opium voor het Volk.

Bo Tarenskeen

Ik heb een probleem met het begrip representatie. Waar verwijst je naar, wat *bedoel* je met je woorden, met je toneelvoorstelling? En is die *bedoeling* dan datgene wat je probeert te representeren? Wat betekent zo'n verwijzing? Moeten we bedoelen wat we zeggen? Je probeert in ieder geval met je werk de hele tijd beelden te maken, te communiceren in een taal waarvan je hoopt dat de anderen die begrijpen, waarvan je hoopt dat die representatief is. Zeg ik dat goed? Ik weet niet of ik dat goed zeg. Representatie. Hoe representeer ik de wereld voor me zelf? Hoe zie ik de wereld? Zie ik de wereld? Soms merk ik dat mijn beeld van een situatie samenvalt met mijn gevoel over die situatie. Beeld en gevoel zijn dan hetzelfde. Zie ik de wereld dan wel zoals die werkelijk is? Dat is al sinds de uitvinding van taal een fundamenteel vraagstuk. Het openingspamflet

van toneelgroep Opium voor het volk van Willem de Vlam en Tom Helmer in 2007 had als titel: "Een nieuwe generatie vindt aansluiting bij de dagelijkse werkelijkheid". Toen ik dat las, dacht ik: daar zijn dan meer dan 3000 jaar talloze Grieken, Duitsers en Chinezen mee bezig geweest en jullie lukt het ineens?

DE SPRONG NAAR DE WERELD

Willem de Vlam

Ja, dat hebben we in één namiddag kortgesloten.

Bo Tarenskeen

Maar hoe kan dat nou? Hoe maak je die sprong van je hoofd naar de wereld? Hoe vind je 'aansluiting bij de werkelijkheid'? Doe je dat door die werkelijkheid aan jezelf te representeren? En wanneer 'klopt' die representatie? Ik denk dat we allemaal onbewust op zoek zijn naar de perfecte representatie. Dus naar het ultieme beeld dat naadloos aansluit bij dat waarvan het een afbeelding, een representatie is. Dat noem je dan een directe, één op één relatie tussen afbeelding en werkelijkheid.

Floris Solleveld

Maar Bo dat is een hartstikke inefficiënte afbeelding!

Bo Tarenskeen

Ik zeg niet dat dat *mijn* ideaal is. In verschillende mythes gaat het erover dat alle dingen hun eigen woord hebben, hun eigen naam die volledig samenvalt met dat ding zelf.

Merel de Groot

Maar dan hoef je niets meer te maken.

Bo Tarenskeen

Precies. Dan valt het woord samen met het ding.

Willem de Vlam

Kun je het dan nog wel een representatie noemen?

Paul Knieriem

Nee. De enige juiste representatie van de wereld is de wereld zelf, maar dat is dan geen representatie meer.

Merel de Groot

De enige representatie is een onvolledige representatie. Zolang het 'niet lukt' is het een representatie.

Phi Nguyen

Wanneer het samenvalt is het werkelijkheid geworden. Dat is bij ons theatermakers dus niet de bedoeling. Bij ons gaat het om het moment *tussen* het werkelijk worden en de onwerkelijkheid. Werkelijkheid - onwerkelijkheid. Werkelijkheid - onwerkelijkheid ...ik herhaal het een paar keer omdat ik hoop dat het zo lukt. Het gaat om dat tussengebied denk ik. Maar wat is die ideale representatie dan?

Paul Knieriem

Nou ja en het gaat nog verder. Je zei net, dat iets tegelijkertijd beeld én gevoel kon zijn. En dat werkt ook in die zin, en dat is dus ook zeer vreemd aan onze tijd, dat je op een moment ergens een foto van kunt maken, dat door Instagram kunt gooien, waarna die bewerkte foto representatiever voelt dan het moment zelf.

Willem de Vlam

Maar is dat niet interpretatie?

Merel de Groot

Ja maar die interpretatie materialiseer je, en dan wordt het een representatie.

Willem de Vlam

Klopt, maar als ik vervolgens weer naar die Instagram foto kijk ben ik weer aan het interpreteren. Je zou kunnen zeggen: representatie

is sowieso het product van een menselijke handeling. Het heeft te maken met tussenkomst van een intelligente actor.

Remco van Rijn

Maar ik denk niet dat interpretatie noodzakelijk het gevolg is van een bewuste handeling. Als je naar iets kijkt en er komt een gevoel bij je op, dan is dat gevoel direct. Dat is niet iets waar je 'aan werkt'. Terwijl er bij representatie altijd sprake is van een tussenstap.

Merel de Groot

En een representatie staat los van jou. Het zit niet alleen in je hoofd, maar het moet eruit.

Bo Tarenskeen

Het is werk.

Willem de Vlam

Het is werk, het is een keuze. Het is iets dat iets verandert in de werkelijkheid nadat je je ermee hebt bezig gehouden.

Floris Solleveld

Een representatie is een ding waarmee je een connectie maakt naar iets anders. Je kunt het ding zichzelf laten representeren, maar dat is niet altijd even efficiënt: als je elke keer dat je het over mij hebt mij er fysiek bij moet halen dan kom ik Florissen te kort. Maar het punt is, datgene waarmee je representeert, daar kun je ook operaties mee uitvoeren. Je kunt mensen representeren door middel van pionnen, dan kun je die pionnen verschuiven over een veldje en kun je er op die manier een diagram van menselijke verhoudingen mee maken. Je kunt connecties maken in de zin van dit staat tot dat. Maar een connectie is altijd ondergedetermineerd. Er zit altijd een beperking aan wat je met een representatie kan representeren. Maar omdat representaties handzamer en meer manipuleerbaar zijn heb je wel altijd meer vrijheid in wat je ermee doet.

Bo Tarenskeen

Dus zoals Merel en Phi zeggen, is een representatie zowel onaf en onvolledig als ‘ruimtelijker’: het is per definitie onaf maar je kunt er ondertussen wel veel meer mee doen.

DE GATEN IN DE WERELD**Fanne Boland**

Ik denk juist dat dat onaffe soms verborgen blijft en soms zichtbaar wordt. Een representatie is inderdaad per definitie een uitsnede van iets, een fragment dat staat voor het geheel. Sommige representaties suggereren eigenlijk iets compleets wat natuurlijk niet compleet is, want het is een representatie. En sommige representaties maken juist zichtbaar wat onzichtbaar is, die laten juist de gaten zien. In die zin kan theater een interessante representatie zijn op het moment dat het de chaos die aan die representatie ten grondslag ligt, daar een vermoeden van meegeeft. En ik denk dat je daardoor soms met representaties meer kan dan met de werkelijkheid omdat je daar mee kunt spelen. Omdat je dan ineens de tijd kunt opheffen. Dus je kunt een toen en nu en ooit over elkaar heen leggen. En dat kan in de werkelijkheid niet. Zo zou ik het ook willen categoriseren. Dat je sommige representaties hebt die suggereren: dit is het; en sommige die laten zien: kijk, hier ontbreekt ook iets, denk daar eens over na.

Floris Solleveld

Een eigenaam is een representatie waarmee je meer kan dan je eigen lichaam. Je kunt die eigenaam repliceren zonder afbreuk te doen aan alle plekken waar je staat, je kunt dat gebruiken zonder dat dat hele lijf meegesjouwd moet worden. En je kunt hem in allerlei tijdelijke verbanden plaatsen terwijl je fysieke lichaam in het nu blijft. Over Floris Solleveld kun je zeggen dat ie in 1982 geboren is, maar mijn fysieke lichaam is in het hier en nu, en niet in 1982! It's as simple as that!

Paul Knieriem

Die pionnen van jou zijn dat representaties, of metaforen binnen de representatie?

Merel de Groot

Nee hij stelt de wereld voor in pionnen. Die wereld is in die pionnen gevangen.

Bo Tarenskeen

Goeie vraag: wat is het verschil tussen een metafoor en een representatie?

Floris Solleveld

Een representatie is alles op basis waarvan je een connectie kunt leggen tussen dit en iets anders. Een metafoor bestaat alleen binnen taal, en gaat over het evocatief vermogen van taal. Je kunt geen metaforen bouwen zolang je geen eerdere representaties hebt. Je kunt niet zeggen “De wolken versluieren de zon” als je niet al eerst ‘wolken’ en ‘sluiers’ hebt. Dat effect van dat ‘versluieren’ kun je pas representeren op basis van eerdere representaties.

Bo Tarenskeen

‘Zon’ is ook al een representatie.

Floris Solleveld

Ja je noemt een of ander ding daarboven ‘zon’.

Paul Knieriem

Is een metafoor iets puur taligs? Stel je de volgende theatersituatie voor: je hebt een scène tussen een vader en een zoon, beiden gaan af, op de tafel staan nog een theepot en een kopje, en dat kopje rolt ineens van tafel, kapot. Dan zijn die theepot en dat kopje toch een niet-talige metafoor voor die vader-zoon relatie?

Floris Solleveld

Binnen heel veel geconstrueerde contexten kun je inderdaad iets doen met beelden dat op metaforen lijkt. Zoals de vleugeltjes op de helm van Asterix die zijn gemoedstoestand uitbeelden. Die staan hoog als ie enthousiast is en hangen slap als ie depressief is. Maar in ons alledaags taalgebruik gebruiken we voortdurend metaforen, en communiceren we zelden door middel van theepotten.

Remco van Rijn

Maar we hebben nu het over theater en theater is juist wel zo'n geconstrueerde omgeving. In het theater kunnen we juist wel met beeldmetaforen uit de voeten omdat daar de condities zo zijn.

Floris Solleveld

Ja, daar kunnen we communiceren met theepotten ja.

Florian Hellwig

Ik vind dat een goed voorbeeld omdat die vader en die zoon, die theepot en dat kopje, die representeren een familie. En die familie is een buitenwerkelijkheid. Ik denk dat we een onderscheid moeten maken tussen de representatie van de buitenwerkelijkheid en de innerlijke werkelijkheid omdat het nu een beetje door elkaar heen loopt. Je had het aan het begin over een landschapsschilderij wat een representatie is van een landschap, van een buitenwerkelijkheid dus.

Merel de Groot

Maar die representatie daarvan gaat altijd via de binnenwerkelijkheid.

Florian Hellwig

Precies. Kunst en filosofie en dus ook theater zijn heel erg bezig met de representatie van ideeën en dus van de binnenwerkelijkheid. En daarom zijn we denk ik ook uitgekomen bij metaforen, omdat je zodra je de buitenwerkelijkheid koppelt aan een theepot, je al met interpretatie te maken hebt. Als je de wat Bo en ik 'klassieke representatie' noemen bekijkt, heb je wel te maken met iets dat door mensen *bedacht* is, maar gaat het er daarbij uiteindelijk toch om de buitenwerkelijkheid te *bevestigen*. En nu is de vraag: is de kunst en is het theater erbij gebaat die werkelijkheid enkel en alleen te bevestigen? En waarom zijn *wij* dan meer geïnteresseerd in de representatie van de innerlijke werkelijkheid?

Bo Tarenskeen

Laten we het voor het gemak over binnenwereld en buitenwereld hebben. Floris had het er net over dat die overgang tussen de

dingen fluïde is, gradueel. Verloopt een representatie van de buitenwerkelijkheid niet altijd via ons binnenste? Niet alleen in kunst maar in alles? Als we de buitenwereld willen representeren, gaat dat dan niet altijd via de binnenwereld?

Fanne Boland

Die selectie natuurlijk wel. Een representatie is een selectie. Ik vraag me af of er een verschil is tussen representaties van de buitenwereld, van de externe werkelijkheid en representaties van de binnenwereld, van ideeën. Ik denk dat het verschil veel eerder zit tussen enerzijds bevestigende representaties, die iets suggereren als af en compleet, en anderzijds representaties die gaten laten zien, of daar suggesties voor open laten.

Merel de Groot

Je moet eerst iets bevestigen om daar een verschuiving in te kunnen laten ontstaan. Het moet zodanig herkenbaar zijn dat mensen aan kunnen haken, en dan kunnen we vervolgens allemaal een klein stukje naar rechts schuiven met onze fantasie.

Bo Tarenskeen

Merel welke rol speelt de representatie in jouw werk?

Merel de Groot

Ik had altijd een hekel aan voorstellingen die 'over iets gaan', die dus iets representeren in de klassieke zin. Maar nu begrijp ik ineens dat je dat neppe nodig hebt om te kunnen spelen en nieuwe mogelijkheden te verkennen zonder dood te gaan.

Floris Solleveld

Je bedoelt naturalistisch representerend toneel. Toneel dat nergens naar verwijst, dat niets oproept kan niet bestaan, dan kun je net zo goed het podium leeg laten. Zelfs de meest vage performance heeft als poging associaties op te roepen, oftewel representaties.

Willem de Vlam

Het bizarre van ego-documentair theater zoals dat van Ilay den Boer of Marjolijn van Heemstra is, dat je jezelf staat te representeren,

maar tegelijkertijd probeer je als mens, als kunstenaar naar het publiek toe te komen. En als vakman creëer je iets dat daar tussen kan staan.

Merel de Groot

Het probleem van ego-documentair theater kan zijn dat het zichzelf opbrandt, dat die mensen zichzelf opbranden, letterlijk en figuurlijk. Ik vraag me juist af hoe een kunstenaar als mens kan voortbewegen, hoe hij of zij als mens groter kan worden. Dus dat je niet blijft hangen in het personage dat je van jezelf hebt gemaakt, oftewel je eigen representatie.

Willem de Vlam

Door een godvergeten fascinerend leven te hebben waarschijnlijk.

Merel de Groot

Ja maar dat is heel erg vermoeiend.

Floris Solleveld

Representaties hebben twee fundamentele eigenschappen. Ten eerste moeten ze versimpelen, ten tweede moeten ze ambigu zijn: juist omdat ze niet heel sterk gedefinieerde betekenissen hebben zijn ze multi-inzetbaar in verschillende contexten, en hebben ze ook zo'n grote uitdrukingskracht. Alleen in het dagelijks leven is die ambiguïteit ook een probleem en moet je voortdurend disambiguëren, dat wil zeggen alle dubbelzinnigheden uit de weg ruimen. Dat is nou het fijne aan de kunst, daar heb je niet zo'n directe functionaliteit als in het dagelijks leven. Dus je kunt twee dingen doen: heel sterk disambiguëren of juist extra dubbelzinnig maken. Omdat het een geconstrueerde setting is waarin je geen alledaagse ruis hebt, kun je proberen menselijke conflicten in hun essentie weer te geven en in een veel meer uitgesproken karakter neer te zetten dan in het echte leven.

Op een gegeven moment is het wel zo'n beetje op, dan heb je alle mogelijke menselijke conflicten uitgebeeld. Dan kun je ze tot op het bot uitkleden, disambiguëren, ruis wegfilteren, dat wordt dan een beetje maniëristisch, of aan de andere kant kun je juist die ambiguïteit opzoeken, ondergedetermineerde situaties creëren, waar

je in werkelijkheid niets mee aankunt, maar waar de toeschouwer zijn eigen associaties bij kan hebben of op de juiste manier verward kan raken.

Remco van Rijn

Dit zijn twee polariteiten waar makers mee spelen. Hoe abstract ben je? Hoe ambigu ben je?

Willem de Vlam

Je gaat niet het raadsel om het raadsel zelf vergroten.

Merel de Groot

Wat ik vaak meemaak is dat we iets willen zeggen, en vervolgens gaan kijken hoe we dat gaan zeggen.

Bo Tarenskeen

Kunst als vertaling.

Merel de Groot

Precies, theater als manier om 'iets te zeggen'. Ik ben zelf benieuwd hoe het theater groter kan zijn dan alleen dat. Dus dat het effect van een voorstelling op een toeschouwer meteen terugslaat in de voorstelling zelf zodat die voorstelling als zodanig de zaal uit kan groeien, groter wordt dan alleen die voorstelling, dan wat er in eerste instantie 'gezegd moest worden'. Dat is niet per se hetzelfde als interactief theater, dat bedoel ik niet. Ik bedoel: hoe kan het theater meer zijn dan alleen dat wat je wil uitdrukken? Dat heeft voor mij te maken met interdisciplinariteit, dus dat je verschillende kunsten autonoom naast elkaar laat bestaan in het theater en vervolgens kijkt wat daar ontstaat, en dus besluit daar geen controle over te houden.

Florian Hellwig

We representeren altijd. De vraag is: hoe representeren wij als mens en als theatermaker de werkelijkheid? Is representatie een bevestiging van die werkelijkheid?

Merel de Groot

Je wilt toch ook visionair zijn? Een voorstel doen? Niet alleen bevestigen waar we zijn, maar ook: hoe nu verder?

Florian Hellwig

Precies, je representeert je eigen werkelijkheid, dat is al een procesmatige werkelijkheid, dat is een idee, een visie, en dat kan een utopie zijn. Als je het hebt over de perceptie van de representatie, dan heb je het over de rol van de toeschouwer, en die probeert natuurlijk zijn eigen werkelijkheid over dat wat ie op het toneel ziet, te leggen. De vraag is: in hoeverre rijmt dat op elkaar. Als er namelijk geen connectie is beïnvloedt je niets meer bij de toeschouwer. Wat jij beoogt als maker, heel subjectief, is dat je probeert een stuk van je eigen - gecreëerde - werkelijkheid bij het publiek neer te leggen.

Phi Nguyen

Je stelt nu dat ik als theatermaker al een bepaald beeld heb van hoe de werkelijkheid is, en van het ideale representatiemodel. Terwijl ik heel vaak denk: de representatie is juist een middel om de gaten, de werkelijkheid te zien. In het repetitieproces ga je iets representeren - want je moet wel! - omdat je ergens die werkelijkheid wilt begrijpen, met al zijn onduidelijke mechanismes. We representeren omdat we de werkelijkheid willen zien.

Merel de Groot

Door de representatie zie je wat je niet ziet.

Phi Nguyen

En ontdek je dingen in de werkelijkheid. Het is dus niet zo dat ik vanaf het begin van een proces weet: dit is wat ik wil representeren. Nee, ik maak, en daar komt de representatie uit voort, waardoor ik dingen zie, en daar begint de discussie. Daarover kan dan discussie met het publiek ontstaan.

AANSLUITING BIJ DE WERKELIJKHEID

Merel de Groot

Eigenlijk zeg jij, Willem, “we zijn er al”.

Willem de Vlam

Hoe bedoel je?

Merel de Groot

Soms denk ik dat kunstenaars zo geïsoleerd leven dat het eigenlijk hun probleem is met *entering the world*, dat zij een probleem hebben met hun connectie met de wereld. Jij zegt, nou we hebben gewoon een supergoed inkomen, zijn gelukkig, niet in therapie. Dan hoeft die hele beweging niet meer te maken, dan zitten we al op één lijn.

Willem de Vlam

Verwijs je naar de titel van ons pamflet? “Een nieuwe generatie vindt aansluiting bij de dagelijkse werkelijkheid”?

Merel de Groot

Ja die neem ik heel letterlijk.

Willem de Vlam

Voor ons ging dat over de uitdaging om voorstellingen te maken over steeds een zeer specifiek probleem in de maatschappij.

Bo Tarenskeen

Ik citeerde de titel van jullie pamflet omdat daar al de scheiding tussen theatermaker en werkelijkheid in verondersteld wordt. Wat ik in die titel lees is dat wij, dat ik als theatermaker nog een sprong moet doen naar de wereld. Dat wij tegenover of in elk geval buiten de werkelijkheid staan, die zien, daar een mening, gevoel, visie, filosofie of vraag bij hebben, en daar vervolgens iets mee doen. Dat klinkt tamelijk dualistisch en daarom vind ik het interessant dat je naast Merel zit, omdat zij in haar werk juist zegt: ik ben er al. Jullie hebben allebei een volslagen andere manier van spreken over je eigen werk, met totaal verschillende aannames, jullie maken heel andere dingen.

Merel de Groot

Ik vind het heel interessant om te kijken waar we beginnen. Jij Willem had net een sfeer om je heen van “we zijn er al, wat is het probleem”.

Bo Tarenskeen

Nee dat was in relatie tot die provocatieve titel van hun pamflet.

Merel de Groot

Ja maar ik vond dat juist zo’n goed voorstel! Ik had onlangs een gesprek met een financier van mijn project en die vond dat ik mezelf te goed betaald had. Maar dat moet juist, je moet gelijkwaardig beginnen in je gesprek met je geldschietters. Allebei in de wereld zijn. Anders krijg je zoiets als: “Wij, de kunstenaars, gaan jullie nu als outsiders vertellen hoe moeilijk het is de wereld in te komen, hijg hijg”. Daarom gaan we nu ook de wijken in en gaat die hele links elite mensen helpen die het *nog* moeilijker hebben terwijl ze zelf in een onwijs diepe crisis met zichzelf zitten. Dat is weinig visionair.

Floris Solleveld

Wat is je punt precies, Merel?

Merel de Groot

Ik heb geen punten. Het is doorlopend.

Phi Nguyen

Hier zitten ook wel allemaal makers die allemaal totaal verschillende dingen doen. Maar veel van wat nu gemaakt wordt is vanuit de representatie van hoe de wereld zou moeten zijn, of van hoe de wereld is. Alles is een verhaal, alles is een narratief. Het gaat allemaal over verbindingen maken in de chaos. Wij als theatermakers maken die verbindingen zodat er een bepaald gevoel of een bepaald idee of een bepaalde gedachte uit kan voortkomen waarvan je denkt, die is belangrijk, die wil ik onthouden. Ik denk de laatste tijd steeds vaker bij mezelf: ik vraag me af of verhalen wel goed zijn voor de wereld.

Fanne Boland

Bedoel je de Grote Verhalen?

Phi Nguyen

Ja is dat voorbij?

Remco van Rijn

Die zijn heel even weggeweest.

Willem de Vlam

Ik denk dat de Grote Verhalen zeker terug zijn.

VERHALEN EN VERTELLINGEN

Floris Solleveld

Laten we twee dingen helder uit elkaar houden. De Grote Verhalen gaan over zaken als grote ideologieën, Het Doel van de Geschiedenis enzovoorts. Verhalen in de zin van vertellingen gaan gewoon over de keuze iets te doen met personages, interactie, begin, midden, eind, catharsis etc. Ik denk dat dat is wat jij bedoelt.

Bo Tarenskeen

Phi wat is jouw probleem met verhalen in die zin?

Phi Nguyen

Nou jouw laatste voorstelling *Ons vertrouwen is nergens op gebaseerd* bijvoorbeeld werpt alleen gedachtes op. Daarvan blijven sommige fragmenten je bij, daarvan denk ik dan: ja, dat is wel belangrijk om op door te denken. Op zo’n moment blijft zo’n gedachte hangen, en die wil ik vervolgens zelf af maken. Een ‘verhaal’ daarentegen blijft altijd als geheel hangen. Dat komt door de vorm, door het feit dat het een vertelling is. Dat vind ik gevaarlijk. In veel representaties zie je steeds meer dat het toch telkens weer naar dat verhalende toe gaat. En dan is het af. En dat is jammer.

Remco van Rijn

Maar je maakt toch zelf een af verhaal van die fragmenten?

Merel de Groot

Ja maar dat is iets anders dan een af verhaal *tonen*. Dat gaat over het indoctrineren van het publiek door een soort affe wereld te laten zien en maar hopen dat die zo letterlijk mogelijk bij het publiek aankomt. En dat is iets anders dan de mensen in de zaal zelf het verhaal te laten maken. In dat geval heb je telkens 70 verschillende verhalen. En hier probeer je wel degelijk dat ene verhaal politiek over te brengen.

Bo Tarenskeen

En dan is het pas gelukt wanneer iedereen *dat* ene verhaal ziet en leest en begrijpt.

Remco van Rijn

Voor sommige mensen is dat nou eenmaal de manier om theater te maken. Die hebben een idee, en denken: ik wil dat zo zuiver mogelijk delen.

Merel de Groot

Maar het gaat over het fenomeen. Er wordt in dit gesprek niemand aangevallen, ik heb het idee dat Phi vraagt: is dit de manier? Dat vind ik een interessante manier van denken, dat gaat over welke vormen er nu nodig zijn.

Floris Solleveld

Een vertelling is een heel efficiënt geheugensteuntje. Of moeilijker gezegd, een mnemotechnisch instrument. Een verhaal kun je heel makkelijk onthouden: een jongen houdt van een meisje en aan het eind winnen de Duitsers. Juist omdat het zo herkenbaar is kun je ook dingen weglaten. Neem de Proust-cyclus van Guy Cassiers. Dat hele verhaal kennen we: Marcel is zijn hele leven een buitenstaander, aan het eind gaat ie dood maar hij herinnert zich uiteindelijk dat de herinnerde wereld mooier of beter was dan de wereld zoals ie hem echt heeft meegemaakt. Oké, dus die Cassiers kan allerlei dingen

weglaten en evoceren en daardoor wordt het een grote multimediale voorstelling maar uiteindelijk is het gewoon een voorstelling met een verhaal. En zonder dat verhaal zouden het alleen maar flutsen en flatsen en multimediale toestanden zijn.

Laura van Dolron idem dito. Van Dolron vertelt geen verhaal, maar houdt het midden tussen Laura die tegen je kwebbelt over haar persoonlijke shizzle en hoe zij de wereld ziet, Laura de conferencier en Laura de filosoof. En zo'n setting kan alleen op het toneel: je kunt het niet doen op een conferentie.

Merel de Groot

Maar dat zou dus juist wel interessant zijn.

Remco van Rijn

Laura spreekt wel op congressen, en haar verhalen zijn uitzonderlijk geconstrueerd.

Paul Knieriem

Het concept 'verhaal' vind ik interessant. Hoe verhoudt het verhaal in het theater zich tot het begrip representatie in deze discussie?

Bo Tarenskeen

Met een verhaal als anekdote heb je al een representatie. Een verhaal zelf is ook een representatie. Als je een verhaal vertelt op het podium, middels je voorstelling, dan ben je bezig een representatie te representeren. En dan ben je 'geslaagd' wanneer iedereen de vertelling meekrijgt en de boodschap begrijpt. Dus wanneer de representatie van de representatie binnenkomt, om het even ingewikkeld te formuleren. En ik denk dat dat contrasteert met bijvoorbeeld extreem dadaïstische performances, zoals in het voorbeeld van Floris. Ik denk dat er een verschil is tussen de voorstelling die al een verhaal is, en als zodanig gerepresenteerd dient te worden enerzijds, en de theatrale gebeurtenis waarvan een verhaal gemaakt moet worden door het publiek anderzijds.

Fanne Boland

Ik denk dat dat twee polen zijn, of beter gezegd, dat het daar gaat om graduele verschuivingen. Want ook als je een heel af verhaal representeert zal de maker nog steeds zoiets zeggen als dat het publiek het in zijn hoofd af maakt. Er is natuurlijk altijd interactie. In de scripties van mijn studenten Theaterwetenschap kom ik vaak de formulering tegen “Dit is een voorstelling die interactief is in die zin, dat het publiek de voorstelling in zijn hoofd af moet maken”. Dan zeg ik altijd, noem mijn één voorstelling waarbij dat niet gebeurt. Maar je kunt inderdaad als maker een accentverschil leggen zodat je ook als toeschouwer daar bewuster mee bezig bent.

OVER DE ABSTRACTIE

Remco van Rijn

Een toneelvoorstelling is een kunstwerk met een tijdsverloop, in tegenstelling tot een schilderij of een sculptuur. Een narratieve lijn is daarin heel erg bruikbaar, en hoe expliciet of impliciet je die structuur maakt, daar komt het op aan. Het abstraheren en dat ambigue zit daar ook in. Hoe ambigu maak je je verhaal? Hoe abstract maak je je verhaal? Dat zijn vragen waarmee je kunt spelen.

Floris Solleveld

Dat zijn geen tegenstellingen, dat zijn twee heel verschillende assen.

Remco van Rijn

Het zijn twee eigenschappen van representatie. Een representatie is een abstractie.

Bo Tarenskeen

Dat vraag ik me dus af: is representatie een abstractie? Of is representatie een zelfstandige werkelijkheid? Of allebei?

Floris Solleveld

Abstractie en representatie staan niet los van elkaar. Hoe onmiddellijk een representationele relatie ook is, een representatie

heeft uiteindelijk altijd andere eigenschappen dan het gerepresenteerde. In Venetië staat een standbeeld van Marcus Aurelius te paard. Van dat paard kun je je afvragen: is dat nou mooier dan een echt paard? Dat is een zinloze vraag, want die representatie staat los van de realiteit. Een echt paard kan bewegen, daar kun je op rijden. Maar dat beeld, daar kun je 800 jaar op staan. Oftewel, dat beeld is niet alleen een abstractie, maar ook gewoon een stuk brons.

Willem de Vlam

Dan zou je ook nog het materiaal zelf ter discussie moeten stellen.

Merel de Groot

Dat is wel interessant.

Floris Solleveld

Een voorstelling van de Dogtroep, daar zitten allemaal narratieve elementen in, pastiches van menselijke verhoudingen en staketsels die ‘iets’ evoceren. Maar het is geen versleuteling van iets in de werkelijkheid.

Merel de Groot

Een abstrahering is iets wat je gaat doen.

Floris Solleveld

Toneel is gewoon een soort *representational cheese cake*. Je maakt gebruik van andere eigenschappen van hetgeen je representeert dan alleen het maken van de verbinding ernaar. Je kunt bijvoorbeeld in taal verhalen construeren die way verder gaan dan wat je gewoon beschrijft in de alledaagse werkelijkheid. Je kunt zelfs onzinnigen maken, je kunt zeggen: “Green ideas sleep furiously”. Daar valt geen enkele mentale voorstelling bij te maken.

Merel de Groot

“Ik zie niets! Ik zie niets!”

Floris Solleveld

Met een klomp brons kun je dus ook meer doen dan alleen paarden nabootsen. Raymond Duchamp-Villon, een expressionistische kunstenaar, probeerde een paard te maken uit brons dat nóg mooier en nóg paard-achtiger is dan alle paarden bij elkaar.

Willem de Vlam

Heeft deze beeldhouwer dan niet een representatie gemaakt van zijn beeld van de essentie van het paard?

Merel de Groot

Ja, van zijn ideale innerlijke subjectieve paard.

Floris Solleveld

Mondriaan heeft zo'n mooie ontwikkeling. Hij begint met bomen na te schilderen, die reduceert hij vervolgens tot takjes, vervolgens tot pluimpjes, dan tot lijntjes, totdat hij enkel en alleen lijnen overhoudt - en ie kan zeggen dat dit de diepe oervorm van de dingen is. Maar die bestaat alleen nog in het hoofd van Mondriaan en waarschijnlijk daar ook niet meer. Want als je maar lang genoeg blijft ratelen bestaat je idee ook niet eens meer in je eigen hoofd. Die ervaring kennen we allemaal.

Remco van Rijn

Je kunt kiezen in hoeverre je de werkelijkheid abstraheert. Je kunt een beeld kiezen dat naadloos aansluit bij dat wat je wil representeren, of je kunt dat beeld ambigu maken. Je kunt een ambigu beeld kiezen, een ambigue taal.

Florian Hellwig

Het hoe en wat blijft mij toch het meest interesseren. Hoe ga je om met representatie? Als je een vorm van representatie gekozen hebt, hoe pas je dat dan toe in je werk? Als we het over verhalen of repertoire hebben kun je je afvragen welk stuk je kiest om welk idee te representeren, of je kunt je afvragen welke vorm je kiest om die representatie in te gieten. Die vorm rechtvaardigt volgens mij je keuze voor een stuk.

Bo Tarenskeen

Ik ben benieuwd wat Paul daarover te zeggen heeft, als regisseur van repertoire.

Merel de Groot

Mag ik eerst nog even iets inbrengen? Jullie hebben het trouwens over kiezen, maar je kiest als kunstenaar natuurlijk voor geen meter, het *gebeurt* en daar probeer je een logica in aan te brengen, maar dat terzijde. Ik ben benieuwd hoe onze representaties, onze manier van spreken over tijd en ruimte in deze ruimte, oftewel het theater, zich verhoudt tot de ruimte buiten het theater. Ik heb het gevoel dat daar een communicatieprobleem zit, tussen hoe daar en hier over de wereld gesproken wordt.

REPERTOIRE

Paul Knieriem

Wat is de vraag specifiek?

Florian Hellwig

Hoe kun je een bestaand verhaal, een repertoirestuk zó opvoeren dat het niet simpelweg een representatie van bestaand materiaal is, maar daarentegen een heel nieuw kunstwerk wordt?

Paul Knieriem

Hoe je van een voorstelling méér maakt dan slechts de representatie van de tekst?

Bo Tarenskeen

Een toneeltekst is natuurlijk al een representatie. Een geconstrueerde werkelijkheid. Een geschapen wereld die je eigenlijk, omdat ie zo complex is, al geen representatie meer kunt noemen. Zeker bij de teksten van Thomas Bernhard, daar zijn die veel te rijk voor. Een toneelstuk is bij hem ook nooit alleen maar een verwijzing naar een gedachtegang of een boodschap. Ik weet niet zo goed hoe ik je de vraag moet stellen. Heb jij het idee dat jouw *Am Ziel* een representatie is van de *Am Ziel* van Bernhard?

Paul Knieriem

Ik ben op een bewust niveau op geen enkele manier met het begrip representatie bezig...

Bo Tarenskeen

Ik geloof niemand van ons, dat is het probleem juist.

Paul Knieriem

...maar op een onbewust en indirect niveau ongetwijfeld. In het geval van *Am Ziel* was het eigenlijk nogal prozaïsch. Ik zat met een persoonlijk dilemma, een aantal gedachten en thema's in mijn hoofd, en met een clubje acteurs met wie ik nog heel graag iets wilde maken. Dat klinkt waarschijnlijk nogal vaag.

Allen

Nee hoor, heel herkenbaar!

Paul Knieriem

En toen stuitte ik op het stuk, en bij het personage van de kunstenaar was een groot gevoel van herkenning, puur op tekstueel niveau. Letterlijk. Eigenlijk in die zin één-op-één. Via de tekst van Thomas Bernhard, via dat ene personage, wilde ik een representatie van mijzelf op het toneel brengen.

Merel de Groot

Maar ik herkende jou juist in die hele wereld die je neerzette.

Paul Knieriem

Ja maar het uitgangspunt was heel specifiek die ene figuur, daar had ik ook de meest emotionele voeling mee. Achteraf beschouwd heb ik mijn gevoel bij dat personage geprobeerd te materialiseren, uit te drukken.

Bo Tarenskeen

Noem je dat op dat moment de kern van je arbeid?

Paul Knieriem

Ja. Dat dat zichtbaar is maar in elk geval voelbaar wordt in alle tekens die die voorstelling uitdraagt. Maar ik kijk nu even naar Fanne, die destijds mijn dramaturge was. Zij was eigenlijk mijn bewustzijn.

Fanne Boland

In eerste instantie was dat absoluut de aanleiding maar ik kan me herinneren dat we een heel traject hebben afgelegd voor de eerste lezing waarin we allemaal pogingen hebben gedaan beschrijvingen van de representatie te geven die jij wilde maken. Je moet van tevoren al kunnen uitleggen aan de theater- en subsidiewereld wat de boodschap etc. is die je wilt uitdragen. Maar volgens mij ben jij uiteindelijk vooral gaan werken met de representaties die de acteurs gaven van de tekst. Eigenlijk door de klank en werking en muzikaliteit van de tekst ben je pas echt gaan werken. Jij bent eerst je kleuren gaan mengen, en hebt toen pas nagedacht over je 'boodschap'.

Paul Knieriem

Ja bij die *Am Ziel* gaf ik op een gegeven moment alleen nog maar de aanwijzing "sneller, sneller, sneller, pauze, pauze, pauze!". Daarna heb ik met Willem de Vlam *De Muurspecht* gemaakt en alleen maar tegen de acteurs gezegd "nee, wachten, stil!". Het gaat daarbij veel meer over het vormgeven van de tekst.

Willem de Vlam

Over de *presentatie*.

Fanne Boland

Nou het gaat niet over het verpakken van een boodschap met een mooie strik eromheen en dan kijken hoe het publiek dat uitpakt. Het heeft veel meer te maken met het onbewuste, met het in de materie duiken en daarin baantjes zwemmen en dan ineens boven water komen uit het zwembad stappen en denken, shit het is première!

Merel de Groot

Paul keek waar zijn wereld resoneerde met die van Bernhard en die van de spelers, dat is een muzikale balans. Is dat niet net zo goed representatie?

Paul Knieriem

Zonder oneerbiedig te zijn, soms denk ik wel eens dat ik een regisseur ben zoals een kok die door een receptenboek bladert, een recept leest van bijvoorbeeld een gehaktbal en denkt, hoe kan ik dat zo rijk mogelijk opdienen? Een goede kok verandert iets aan de combinatie, aan de verhoudingen...

Floris Solleveld

Een voorstelling wordt nooit abstract, wordt nooit louter presentatie, is altijd representatie. Er lopen altijd mensen op het podium die lijken op mensen, waardoor je ze karaktereigenschappen en motivaties gaat toedichten. Ten tweede ben je misschien kok, maar je ingrediënten praten terug: het zijn acteurs. Wat ik van jullie wil weten, want jullie zijn theatermakers, wanneer zijn jullie het meest blij met jullie acteurs? Wanneer ze kunnen transformeren of wanneer ze zichzelf kunnen zijn?

DE REPRESENTATIE EN HET VOORSTEL**Willem de Vlam**

We komen nu bij iets waarvan ik denk dat dat de essentie is van moderne en abstracte kunst. Dat is kunst die zijn eigen materiaal, zijn eigen bestanddelen problematiseert en tot kunstwerk maakt. Dat zie je bij toneelgroepen als Stan, Discordia en 't Barre Land gebeuren: dat zijn acteurs die zichzelf als mens presenteren, als zodanig naar voren treden en daarmee de materie laten zien, evenals hun eigen fascinatie met het onderwerp. Dat zijn processen die je live ziet gebeuren. Daarbij zie je een voorstelling als een geheel van presentaties die enkel en alleen zichzelf voorstellen.

Remco van Rijn

Vooraf bij Discordia is elke avond een voorstel van hoe je een tekst zou kunnen doen.

Merel de Groot

Dat ken ik. Een voorstel van hoe je het kan doen. Dat probeer ik niet met tekst maar met beelden. In de problematisering van het repertoire zit bij Discordia het voorstel. Wat ik mij afvraag is, hoe kun je een voorstel doen dat geen problematisering is van iets wat er al was.

Bo Tarenskeen

Je kunt toch alleen een voorstel doen in relatie tot iets dat je wilt veranderen?

Floris Solleveld

Merel een voorstel aan wie van wat?

Remco van Rijn

Jij vraagt: hoe kunnen we nieuwe voorstellen doen zonder dat we daar een *Kersentuin* voor nodig hebben?

Merel de Groot

Mijn vraag is: wat is je materiaal en hoe kun je vandaaruit visionair proberen te zijn?

Bo Tarenskeen

Dat is volgens mij precies waar het nu om gaat. Florian en ik hadden het gister over die monoloog uit *De Meeuw*, waarin de hoofdpersoon de hele tijd roept dat het theater 'nieuwe vormen' nodig heeft. Dit expliciete op zoek gaan naar nieuwe vormen krijgt vaak iets krampachtigs, omdat je daarbij iets van buiten naar binnen probeert te bewerken, iets van buiten erop probeert te plakken wat dan resulteert in een oppervlakkig provoceren wat in de jaren '70 ook al gedaan is, in een *épater le bourgeois*. Jij vraagt: is het mogelijk om tot nieuwe vormen te komen zonder terug te grijpen op oude substantie. Ik denk zelf dat de manier waarop je de wereld aan

jezelf representeert, je eigen perspectief, de manier waarop je je leven leeft, de wereld ziet, hoe de dingen voor jou zijn en hoe jij dat representeert enzovoort - als je dat zo kan blootleggen aan jezelf dat je niet verder meer kunt gaan in je eigen subjectiviteit, in je eigen particulariteit, dan heb je je eigen perspectief helemaal duidelijk en kun je werken.

Willem de Vlam

Dan ben je een soort Neo uit *The Matrix*.

Bo Tarenskeen

Daar kun je nu wel grapjes over maken...

Willem de Vlam

Nee dat was serieus bedoeld.

Bo Tarenskeen

...maar dat is wel de ingang om het te doen. Om je eigen perspectief, je eigen representatie van de wereld zo helder te krijgen dat je die kunt delen met de wereld en een voorstel kunt doen. Dan vraagt dat vanzelf om een nieuwe vorm. En die vraag komt dan van binnenuit, en niet van buiten.

Merel de Groot

En dan pas krijg je een helder gesprek met alle ruimtes om het theater heen, en met alle disciplines binnen het theater zelf...

Remco van Rijn

Wat ik interessant vind heeft te maken met wat Phi net zei. Bo wat jij zegt over je eigen perspectief op de wereld daar kom je in en tijdens het maken bij. In het maken wordt dat gematerialiseerd, tijdens het maken wordt je eigen perspectief gematerialiseerd.

Merel de Groot

Dan kom ik even terug op dat egodocument. Je hebt 'particulier' en je hebt 'subjectief'. En het probleem van het particuliere is dat het al snel in een soort *Viva*-achtige poppenhoek terecht komt. Terwijl

subjectiviteit onafhankelijker kan zijn in een buitenwereld. Ik hoef dan niet in jouw sfeer of in jouw poppenhoek om met jou in gesprek te gaan, ik geloof dat dat ook is wat Bo zegt.

OPNIEUW HET EGODOCUMENT

Remco van Rijn

Dat subjectieve heeft voor mij heel veel te maken met het 'ik ben hier, waar sta jij?'. Door als kunstenaar te zeggen "Ik sta hier", kan er een nieuw grit ontstaan. En dat kan je wereld openen.

Merel de Groot

Ik schrijf als kunstenaar ook speeches voor politici. Ik probeer dan te ontdekken hoe zij zelf fysiek verbonden zijn met de termen die zij de hele tijd gebruiken, bijvoorbeeld 'diversiteit'. Iedereen kan dat woord gebruiken, en dat is het hele probleem, daardoor verliest het zijn betekenis. Ik zoek naar manieren om die woorden weer subjectief te maken, invulling te geven zonder dat je meteen mensen in je privésfeer moet uitnodigen. Dat bedoel ik met die poppenhoek. Die poppenhoek is een hele goede manier om mensen te betrekken. Maar ik wil met mijn werk een perspectief bieden in plaats van een einde. Sommige van die mensen die die egodocumenten spelen zijn er eigenlijk helemaal niet. Die verdwijnen tijdens hun voorstellingen helemaal in zichzelf.

Bo Tarenskeen

Komt dat door dat algemene, versleten taalgebruik dat zij ook hanteren? Net als die politici die jij probeert te redden?

Merel de Groot

Het worden voor mij personages. Je wordt het als kunstenaar dan zelf helemaal.

Bo Tarenskeen

Je gaat jezelf staan representeren.

Phi Nguyen

Dat is onvermijdelijk. Het is onvermijdelijk dat dat gaat gebeuren.

Merel de Groot

Nee dat moeten we dus niet meer doen.

Phi Nguyen

Als je het zelf al niet doet dan gaan anderen je zo zien als het personage dat jij in hun ogen representeert.

Merel de Groot

Ik denk dat het belangrijk is om fluïde te blijven om zo de juiste informatie uit de maatschappij te kunnen blijven halen.

Remco van Rijn

Het gevaar van egodocumenten is dat het op een gegeven moment zo zelf-referentieel wordt, want je bent je eigen materiaal. Daarom doet Laura van Dolron momenteel die Laura Luistert avonden, als poging om daaruit te breken.

Fanne Boland

We moeten egodocumenten niet allemaal zo over één kam scheren. Bovendien, navelstaren is inherent deel van ons vak, ook van wetenschappers. In de wetenschap gaat het ook voortdurend over de vraag of dit wel wetenschap is of niet.

Merel de Groot

Maar dat is ook wat Bo zegt: je moet dat navelstaren doen, en dán naar buiten. Je moet een identiteit hebben om naar buiten te kunnen gaan, om je te kunnen verbinden. Maar nu is wel de vraag: hoe gaan we nou naar buiten?

Allen

Paul??

Paul Knieriem

Eh, nou, ik wilde eigenlijk naar buiten door eerst weer even *helemaal* naar binnen te gaan. Bo opende het gesprek met de zin “Ik heb een probleem met het begrip representatie”. Bo, wat *is* jouw probleem?

HET PROBLEEM

Bo Tarenskeen

Mijn probleem kwam voort uit het volgende: wat betekent het om te zeggen ‘waar je voorstelling over gaat’?

Paul Knieriem

Jij vind het lastig om te vertellen - van tevoren, tijdens of achteraf - wat het is dat jouw voorstelling representeert?

Merel de Groot

Dat *wil* jij helemaal niet vertellen.

Bo Tarenskeen

Klopt maar dat weet ik ook gewoon nooit, wat het gaat representeren. Ik kwam op die vraag omdat ik merkte dat er in hoe er over theater wordt gesproken, ook over de makers zelf, niet expliciet in termen van representatie is, maar er is toch nog steeds heel erg een algemeen taalgebruik van: ‘ik wil dit vertellen en dat doe ik op deze manier.’

Merel de Groot

In de publiciteit, vooral. Tegenover de commissies, de sponsors. De buitenwereld.

Bo Tarenskeen

Precies, en daarom wilde ik dit organiseren, omdat ik dacht, kunnen we dat discours niet verrijken? Het zorgt ook voor veel misverstanden, zowel bij makers als toeschouwers. We gebruiken het begrip representatie nooit expliciet, maar het representeren, het

willen representeren of het denken dat we moeten representeren zit wel diep in onze manier van spreken ingegraven.

Merel de Groot

Maar betrek dit probleem eens op je eigen werk, hoe is dat voor jou?

Bo Tarenskeen

Ik heb nog steeds als kunstenaar enorm de neiging die taal, die dus inadequaat is, te internaliseren. Dus ook aan mezelf als kunstenaar te vragen: ‘waar gaat het over?’ en vervolgens loop ik vast, want die vraag werkt verlamdend en veralgemeniserend, terwijl ik juist om kunst te kunnen maken heel specifiek en subjectief moet zijn. Dat probleem gaat over de consequenties van je eigen taalgebruik. Dat ik merk dat mijn eigen taal toch te algemeen dreigt te worden dan.

Merel de Groot

De taal die je spreekt leidt je in die fuik.

Bo Tarenskeen

Precies, ik ervaar het algemene taalgebruik als dwingend. Zodra ik ga nadenken over ‘wat ik wil vertellen’, oftewel wat ik zou willen representeren, dan ervaar ik dat als een korset. Het is een aanslag op mijn fantasie.

Remco van Rijn

Maar je nodigt aan de andere kant toch ook mensen uit om naar je werk te komen kijken? Je wilt wel dat wij komen en dat wij er aandacht aan besteden, en dat wij naar buiten gaan en iets meegemaakt en meegekregen hebben.

Bo Tarenskeen

Zeker, maar wát dat dan is, daar wil ik geen controle over hebben.

Willem de Vlam

Als ik aan een tekst begin dan heb ik eerst een aantal thema’s, en gedachten over wat ik ongeveer wil vertellen, en dan begin ik en dan laat ik al die dingen een loopje met me nemen. Tijdens het proces verandert dat allemaal

en zoek ik weer andere sporen op. Dus op die manier zijn die dingen die ik me van tevoren voorneem, dus ‘waar het over gaat’, nooit bindend voor het eindresultaat. En dat vind ik ook juist interessant en fascinerend.

Paul Knieriem

Bo jij zou dat discours graag rijker willen maken. Heb je een vermoeden waar die ruimte zit om dat te doen?

Bo Tarenskeen

Bijvoorbeeld in niet te spreken in termen van thematieken of verhalen of ‘hier gaat het over’, maar in termen van werking. Dat is de favoriete term van de dramaturge Jellichje Reijnders: hoe werken de dingen? Ik vind dat een veel wereldser manier van denken en spreken, in die zin dat het zegt, dat we met ons allen in dezelfde ruimte zijn. Dat is theater. In relatie tot nieuwe vormen gaat het erom je eigen perspectief af te pellen, te ontdekken, de manier waarop de wereld voor jou werkt blootleggen, en dat vervolgens laten werken in je voorstelling! Dat zou ik een interessante manier van werken vinden.

‘WAAR GAAT HET OVER?’ EN REPERTOIRE ALS GEHAKTBAL

Remco van Rijn

Het fantastische aan een kunstwerk is dat je als kunstenaar vanuit één of meerdere thema’s kunt vertrekken, maar dat er voor het publiek vervolgens heel veel verschillende betekenislagen mogelijk zijn. Een kunstwerk, voorstelling gaat nooit over één ding. Ik denk dat we dat misverstand eruit moeten rammen.

In beleidsstukken en in de krant wordt er gesproken in termen van ‘waar het over gaat’ en dan kom je tot tenenkrommende simplificaties: “*Het stenen bruidsbed* van Harry Mulisch is eigenlijk precies wat we nu doen in Afghanistan”. Nee! Het heeft er wel mee te maken, maar het gaat over zoveel meer. Als je iets had willen maken over de oorlog in Afghanistan had je er een documentaire over moeten draaien, dat vertelt het namelijk veel beter. Ik krijg heel vaak de vraag: “Waarom zit je bij het Nationale Toneel, waarom dat repertoire, waarom vertel

je het via die omweg?” Omdat die omweg juist heel veel extra betekenislagen cadeau kan geven.

Floris Solleveld

Dat is ambigüiteit tot deugd verheffen. Die ongrijpbaarheid, dat is een grote deugd. Als je als kunstenaar iets maakt wat je voorstellingsvermogen te boven gaat, dan heb je iets memorabels gedaan. Maar het kan ook door schieten, en er is zeker in het recente verleden een soort maniërisme geweest van ‘lekker vaag doen’.

Paul Knieriem

Ik zou nog even willen nadenken over hoe die kok, en hoe je een gehaktbal bereid. Dat kun je doen met de noodzakelijke benodigdheden gehakt, ei, brood etc. maar je kunt die ook verfijnen en verrijken met de meest exquisite kruiden en ingrediënten die je kunt bedenken. Dan proef je die waarschijnlijk niet allemaal als publiek, maar je merkt wel... dat het er is!

Merel de Groot

Maar het is nog steeds een gehaktbal.

Paul Knieriem

Maar het is nog steeds een gehaktbal!

Floris Solleveld

Een goede kok is er óók toe in staat om ieder ingrediënt voor zichzelf te laten spreken. Dus niet alle groenten bij elkaar in een pan te mieteren maar eerst de courgettes te bakken, die apart te leggen etc.

Florian Hellwig

Dat is een hele goede aanvulling, want is dat niet het dilemma van de representatie, dat het vaak wordt misbruikt om reclame mee te maken, en niet het wezen van de dingen te communiceren. Daarom was ik zo benieuwd naar jouw opvatting van repertoire Paul. Omdat mij vaak gevraagd wordt als ik bij grote gezelschappen werk: “Heb jij nog ideeën voor repertoire?” Ik vind dat dan altijd zo’n van buitenaf opgelegde vraag, die het voor de maker invult, in plaats het vanuit de maker zelf te laten ontstaan.

Merel de Groot

Dan wordt er een niet bestaand probleem opgelost.

Phi Nguyen

Ik moet nu denken aan een filmpje dat ik vandaag heb gezien over Klaus Kinski. Hij had toen *Jesus Christus Erlöser* gemaakt, en die interviewster vraagt hem waarom hij dat stuk geschreven had. Hij flipt vervolgens helemaal de pan uit bij die vraag en loopt woedend weg. Hij wil daar absoluut niet op in gaan.

Merel de Groot

Op zo’n vraag moet je ook helemaal niet in gaan, heel goed.

Fanne Boland

Dat weet ik niet of je daar niet op in moet gaan. Het is namelijk ook heel geïsoleerd, zo’n houding.

Merel de Groot

Nee want je begint op een heel ander level. Wat duidelijk is is duidelijk, maar je werk begint daar waar het onduidelijk is.

Remco van Rijn

Je kunt het ook via de weg van de uitnodiging doen.

Phi Nguyen

Dus Kinski had moeten zeggen “Waarom denk je dat ik dit geschreven heb?”.

Remco van Rijn

Ja, dat vind ik al een stuk positiever.

Willem de Vlam

Als iemand na afloop van mijn voorstelling in het café aan mij vraagt waar mijn voorstelling nou eigenlijk over ging vind ik dat een perfect legitieme vraag.

Bo Tarenskeen

Nou, nee, het betekent dat je voorstelling dan mislukt is.

Paul Knieriem

Daar ben ik het niet mee eens Bo! Soms als mensen mijn voorstelling niks vinden, of er niets van begrepen, en mij vervolgens vroegen waar het over ging, dan kon ik ze dat vertellen en dat resulteerde vervolgens in een heel andere perceptie bij het publiek. Soms draaide hun oordeel dan achteraf 180 graden.

Floris Solleveld

Ja jullie zijn toch geen puur intuïtieve creatieve beesten die in een roes iets maken en vervolgens zelf ook verbaasd zijn bij wat er uit komt?

Merel de Groot

Tijdens mijn voorstellingen kijk ik niet naar de voorstelling, maar alleen maar naar het publiek. Daar zie ik of wat er op de vloer gebeurt klopt, niet op de vloer zelf.

Florian Hellwig

Is het zo dat jullie het niet weten omdat jullie geen beperkingen willen? Omdat slechte representanten het juist heel goed weten waar ze mee bezig zijn.

Merel de Groot

Maar dat is ook een heel mooie beperking, want je geeft dan iemand echt iets. Soms voelen toeschouwers van mijn voorstelling zich misbruikt omdat ze voor hun gevoel niets hebben gekregen.

HET NIET-WETEN**Florian Hellwig**

Zo'n schilderij van Caspar David Friedrich, waarbij je over de schouder van een figuur meekijkt naar wat hij of zij ziet, dat,

die romantiek gaat voor mij ook over het niet-weten. Dat vind ik interessant, dat je het niet weet maar wel met zijn allen één kant op kijkt. Dat je samen, als kunstenaar en publiek, aan het zoeken bent. In de voorstellingen van Boukje Schweigman wordt dat heel erg gedaan.

Remco van Rijn

Boukje zet haar middelen extreem in. Haar scenograaf Theun Mosk poetst elk schroefje weg omdat de hele focus moet liggen op die plek, niet op de constructie. Dat heeft ze nodig om dat niet-weten in je hoofd zo groot mogelijk te maken.

Bo Tarenskeen

Willem, waar zit het niet-weten in jouw werk?

Willem de Vlam

Ik weet heel vaak niet hoe het afloopt. Sorry dat is flauw.

Merel de Groot

Nee hoor, helder juist.

Willem de Vlam

Ik probeer af en toe mijn instinct te volgen in het schrijven van scènes. Soms moet er iets in terwijl ik niet weet waarom dat moet. In het openingsverhaal van *De Muurspecht* zit een monoloog van een jongen over een fossiel wat ie had gekregen en weggooit. Aan het eind van het verhaal hakt de vader een stuk van de Berlijnse muur, geeft dat aan die jongen en zegt, waag het niet die ooit weg te gooien. Pas toen ik het stuk af had realiseerde ik me dat dat stuk steen stond voor de wereld. De vader geeft de wereld aan die jongen, die dat in eerste instantie helemaal niet wilde, waar ie zich juist van af gekeerd had. In dat soort vormen en lijnen volg ik ten dele mijn onderbewuste.

Merel de Groot

De vraag is eigenlijk in hoeverre je dat onvoorziene, dat onbewuste ook voortzet in je reis met je publiek.

Florian Hellwig

Je zegt dus dat dat niet-weten tijdens een proces leidt tot het moment dat je opeens ontdekt wat je gemaakt hebt, dat je dus niet iets maakt maar iets ontvangt.

Merel de Groot

Ja wat ik dus doe is dat ik niet meer repeteer. Tenzij ik gevraagd wordt eindregie te doen natuurlijk. Maar in mijn eigen producties probeer ik de mensen, de ingrediënten zo samen te stellen zodat ik denk dat er iets gaat gebeuren in de basis van waaruit ik met het publiek verder kan denken. Als ik repeteer speel ik eigenlijk vals, vind ik.

Bo wat ik nog wilde zeggen over jouw werk, is dat jij met jouw voorstellingen definieert. En dat is wat wij nu ook aan het doen zijn. Met dat definiëren voeren we nu het gesprek. Dat vind ik mooi omdat de stelregels van een gesprek meestal maar aangenomen zijn zodat dat gesprek zichzelf meeneemt in zijn eigen realiteit. Dan wordt je met zijn allen meegesleurd in iets, zoals bij Pauw en Witteman en dan is het afgelopen zonder dat je eigenlijk door hebt wat er is gebeurd, wat er is gegrondvest of verankerd, wat de bron nou eigenlijk is. Dat vind ik mooi aan jouw werk, dat jij met ons de verschillende representaties van de wereld of van iets in de wereld neerzet, voor ons, zodat wij ermee kunnen spelen. De middelen ook helder definiëren, dat vind ik heel belangrijk.

WAT IS OPENHEID?**Florian Hellwig**

We moeten het eigenlijk ook veel meer hebben over het ontvangen. Wij zijn als kunstenaars ontvangers en gevers, medium. Je kunt de wereld alleen ontvangen als je open bent. Het maakproces gaat dus voor mij heel erg over het creëren van openheid.

Merel de Groot

Maar openheid heeft heel erg met compleetheid te maken. In de hippietijd werd altijd gedacht dat openheid betekent dat iedereen

met elkaar kan neuken in het gras, maar voor mij betekent het iets anders, namelijk “Ja, én ik ben getrouwd, heb een gewoon leven én ik maak hele heftige kunst én ik volg de politiek én ik ga naar Center Parcs”. Dat je dus een heel breed leven leidt. Openheid is op dit moment voor mij dat je durft compleet te zijn. Dus niet mediteren totdat je gek wordt en dus denkt dat je open bent, maar echt breed leven.

Floris Solleveld

Ik ken niemand in Nederland op wie die vier beschrijvingen ‘getrouwd, heftige kunst, politiek en Center Parcs’ van toepassing zijn.

Merel de Groot

Omdat mensen bang zijn om echt breed te leven. Omdat ze denken dat ze dan hun perspectief en hun kunstenaarschap verliezen.

Floris Solleveld

Heftige kunst maken is gewoon moeilijk, het is geen kantoorbaan. Je kunt niet van negen tot vijf Marina Abramovic zijn.

Merel de Groot

Nee dat kan dus wel.

Paul Knieriem

Het kan allemaal. Pessoa had een kantoorbaan en is één van onze allergrootste literaire helden. Marina Abramovic is gewoon totaal met haar kunst samengevallen!

Bo Tarenskeen

Borges heeft zijn hele leven in de bibliotheek doorgebracht.

Florian Hellwig

Kafka werkte bij een verzekeringsmaatschappij.

Remco van Rijn

De luxe van deze plek, het theater, ook zoals we hem nu gebruiken, is dat er twaalf verschillende definities naast elkaar bestaan en dat dat oké is. Het theater wat ik maak is wezenlijk anders dan wat jij maakt maar het kan in hetzelfde huis.

Merel de Groot

Het *moet*, het *moet* in hetzelfde huis.

Remco van Rijn

Precies, en naderhand gaan we koffie of een biertje drinken. In de buitenwereld is daar steeds minder plaats voor.

Florian Hellwig

Die buitenwereld is meestal een representatieve werkelijkheid die ook normatief is, en dat is wellicht het probleem. Dat normatieve is vrij dwingend. Misschien dat sommigen van jullie daarom ook zeggen, nee ik ga mijn werk niet uitleggen.

Floris Solleveld

Je wilt de mensen ook niet iets bieden wat ze al kennen. Je wilt echt een nieuw soort ervaring creëren.

TOT SLOT: OVER DIT GESPREK**Willem de Vlam**

Hebben we 'representatie' nu afgetikt?

Merel de Groot

Ik vraag me af: waar is het publiek?

Remco van Rijn

Ik vind ook dat we het over het publiek moeten hebben. We vragen € 35,- plus kinderopvang en parkeerkosten om naar ons te komen kijken. Wat geven wij daar voor terug?

Willem de Vlam

Dat vind ik ook een relevante vraag.

Remco van Rijn

Die zou ik graag samen eerlijk proberen te beantwoorden. Dan kunnen we ook op een andere manier met ons publiek praten. Zoals wij hier zitten zijn we daar volgens mij ook allemaal naar op zoek en weten we ook allemaal waar dat antwoord in moet zitten.

Merel de Groot

Ik niet, ik vind dat heel moeilijk.

Bo Tarenskeen

Ik ook, voor mij is dat niet vanzelfsprekend.

Merel de Groot

Maar ik vraag me juist af waar het publiek is in dit soort gesprekken, letterlijk, in deze ruimte, in Frascati 3. Hoe kun je dit, waar we het nu over hebben, doorgeven aan het publiek.

Remco van Rijn

Ik denk dat het discours over wat de zeggingskracht van een voorstelling definieert, dat dat bij ons vandaan moet komen. Niet van commissies of journalisten, maar van theatermakers.

Bo Tarenskeen

Die taal is ook de taal waarin je jezelf definieert, waarin je de wereld definieert, waarin je je werk definieert en waarin je je ontwikkelt. Die taal is ook je zintuig.

Merel de Groot

Maar moeten we dit allemaal intern houden?

Bo Tarenskeen

Zodra er publiek bij zit, programmeurs en journalisten wordt je als maker meteen verleid tot *soundbites*, tot weer een algemeen taalgebruik waar tenslotte iedereen de dupe van is.

Merel de Groot

Dat doen we blijkbaar als er andere mensen bij zitten.

Paul Knieriem

Ik vind deze intellectuele condensatie belangrijker dan een openbare denksessie.

Merel de Groot

Als je naar al deze mensen in deze ruimte luistert doen we toch allemaal exact hetzelfde als theatermaker. Paul heeft het over het bakken van een gehaktbal volgens een recept en daarop variëren, ik spreek over mezelf als een volstrekt autonoom kunstenaar die haar eigen materiaal maakt, maar als ik op dit gesprek terugkijk dan lijkt dat toch minder extreem van elkaar te verschillen.

Ik denk dat de paradox van representatie ook te maken heeft met jezelf te worden. Je onderscheid je, je scheid je af en juist daardoor maak je je des te meer onderdeel van het geheel. Ik kan niet maken wat ik *wil* maken, omdat ik alleen maar bezig ben me af te zetten tegen Janjoris, Laura en Ilay, bij wijze van spreken.

Bo Tarenskeen

Dat klinkt weinig autonoom.

Merel de Groot

Ja dat is gewoon natuurkunde.

Florian Hellwig

Die diversiteit blijft bestaan, maar door definities helder te krijgen kun je bewegen. Hoe kun je de poging om dit begrip te definiëren gebruiken om processen te stimuleren en in te gaan? Dat is de vraag. Hoe kan dat wat nu in het klein gebeurt groter gemaakt worden?

Bo Tarenskeen

Ik zie het zelf als het scherpen van onze conceptuele wapens. Vervolgens kunnen we daarmee ten strijde trekken...

Merel de Groot

...en iedereen z'n kop afhakken.